פונטציאל מבוזבז

ספר יונה בקריאה אחרת

ר׳ שי שצ׳ופק

כאשר מגיעים אנו ליום הכיפורים המילה המהדהדת בראשו של האדם היא "תשובה". ולכן בקריאה בתורה וההפטרה של יום הכיפורים ראוי שיעסקו בנושא התשובה. גם קריאת ספר יונה, במנחה של יום הכיפורים, באה עם אותו דגש על המילה תשובה. לכאורה לפי רבים הנושא המרכזי של סיפור יונה הינו התשובה. אך שאלות רבות נשאלו לגבי התשובה בספר יונה, תשובה של מי אנו פוגשים בספר יונה. האם ישנה תשובה של יונה? האם תשובת אנשי האונייה? האם תשובת אנשי נינוה? אך האם באמת הנושא המרכזי הוא "תשובה" או האם ברגע הזה של מנחה של יום הכיפורים הנושא הוא אחר?

פרק א׳

ספר יונה פורש מסכת של דיאלוג נסתר בין הנביא יונה לרבונו של עולם. בתחילת הספר הקב"ה פונה ישירות אל יונה לקום לקרוא אל אנשי נינוה, אך יונה אינו הולך לשליחותו, אלא נהפוך הוא, מתרחק מנינוה ונוסע לצדו השני של העולם המוכר לתרשיש. הקב"ה ממשיך ללחוץ על יונה ואותה אוניה שעליה הוא נמצא הופכת להיות מין שיעור ליונה, ׳שיעור האוניה׳.

עולם קטן הוא אותה האוניה: "רבי חנינא אומר: משבעים לשון היו באניה" (פרקי דרבי אלעזר י׳). רבי חנינא מדגיש שמספרם של המלחים מייצג משהו, שבעים המלחים שבספינה מייצגים את שבעים האומות. יונה שמעיד על עצמו: "עִבְרִי אָנֹכִי" (יונה א, ט) מייצג את העם היהודי, רב החובל מייצג את הקב"ה, ופיו של רב החובל מייצג את דברו של ה׳ בעולם באמצעות הנביא. בעולם הקטן הזה מגיע רב החובל

ומעורר את עם ישראל, את יונה, ואומר לו: "**קוּם קְרָא אֶל** אֱלֹהֶיךָ" (יונה א, ו) ציווי הנשמע מאוד מוכר, כמעט כמו הציווי ליונה בתחילת הספר: "**קוּם לֵךְ** אֶל-נִינְוֵה הָעִיר הַגְּדוֹלָה **וּקְרָא** עָלֶיהָ..." זוהי תזכורת ישירה ליונה שנעשית על ידי הרב חובל, תוכן התזכורת הוא שיונה לא ביצע את שליחותו לעורר לתשובה. אך האם בעקבות התזכורת יונה חוזר בתשובה? האם עם ישראל חוזר בתשובה כאשר הנביא מגיע אליו לעורר אותו? לא, הוא לא, יונה לא פותח את פיו אפילו פעם אחת לחזור בתשובה. לעומת יונה אותם המלחים, 'שבעים אומות', חוזרים בתשובה מעליה ומתנהגים כיראי ה' אמיתיים.

> וַיִּקְרְאוּ אֶל ה' וַיֹּאמְרוּ אָנָּה ה' אַל נָא נֹאבְדָה בְּנֶפֶשׁ הָאִישׁ הַזֶּה וְאַל תִּתֵּן עָלֵינוּ דָּם נָקִיא. כִּי אַתָּה ה' כַּאֲשֶׁר חָפַצְתָּ עָשִׂיתָ.
>
> (יונה א, יד)

המלחים חוזרים בתשובה, ויונה? אומות העולם חוזרים בתשובה, ואיפה עם ישראל?

המלחים זרקו את יונה למים, והים נרגע. לכאורה יונה הביא את עצמו למציאות הזו שהרי כתוב: "נביא הכובש נבואתו חייב מיתה" (סנהדרין יא, ה). בתחילת הפרק, כאשר מתואר שיונה הולך לעיר יפו, לא ברור מהפסוקים מה מטרת ההליכה שלו, על שאלה זו ענה רבי יוחנן :"לא הלך יונה אלא לאבד עצמו בים" (מכילתא פרשת בא פתיחתא). לאחר שיונה הוטל אל המים נראה כאילו יונה קיבל את מבוקשו, והרי הוא נזרק לים והנה איבד את עצמו בים.

פרק ב'

אך הקב"ה לא מוותר על יונה ועושה נס גדול המחייה את יונה: "וַיְמַן יה' דָּג גָּדוֹל לִבְלֹעַ אֶת יוֹנָה וַיְהִי יוֹנָה בִּמְעֵי הַדָּג שְׁלֹשָׁה יָמִים וּשְׁלֹשָׁה לֵילוֹת" (יונה ב, א). הרד"ק במקום מדגיש את גודל הנס: "נס גדול היה שהיה במעי הדג שלושה ימים ושלושה לילות והוא חי" (שם ב, ב).

יונה, לאחר שלושה ימים ושלשה לילות במעי הדג, מתפלל אל ה'. ניתן בפשטות לחשוב שתפילתו של יונה היא התשובה שלו, אך כאשר בוחנים את התפילה שלו לעומק מגיעים למסקנה שהיא בסך הכל תפילת תודה על ההצלה מהצרה, לא מהטביעה אלא מצרה אחרת, התפילה שלו איננה כלל חזרה בתשובה.

> והיה יונה שלושה ימים ושלושה לילות במעי הדג ולא התפלל. אמר הקב"ה: אני הרחבתי לו מקום במעי דג זכר, כדי שלא יצטער והוא אינו מתפלל. אני מזמין לו

> דגה מעוברת שס"ה אלפים רבבות דגים קטנים, כדי שיצטער ויתפלל לפני, מפני שהקב"ה מתאווה לתפילתן של צדיקים.
>
> (ילקוט שמעוני תקן)

התפילה כולה מדברת על ההצלה מהדגים, מהצרות "וַיֹּאמֶר קָרָאתִי מִצָּרָה לִי אֶל ה' וַיַּעֲנֵנִי מִבֶּטֶן שְׁאוֹל שִׁוַּעְתִּי שָׁמַעְתָּ קוֹלִי" (יונה ב, ג). אם כך גם בפרק ב' אין אזכור של תשובה, לפחות לא של יונה. תשובה אחת כן מוזכרת "מְשַׁמְּרִים, הַבְלֵי-שָׁוְא חַסְדָּם, יַעֲזֹבוּ" (יונה ב, ט). יונה מדבר על המלחים ותשובתם, שאין הוא מאמין שהיא תתמיד. יום חוזרים בתשובה ויום חוזרים בשאלה. השיעור השני הסתיים ויונה לא מש מעמדתו. וכך מסתיים גם שיעור הדג בכישלון.

פרק ג'

"וַיְהִי דְבַר ה' אֶל יוֹנָה שֵׁנִית לֵאמֹר". מדוע צריך להגיד ליונה את דבר השליחות פעם שנייה, האם הוא לא זוכר את השליחות הראשונית? והרי בגללה הוא נזרק לים, ובילה בבטן הדג. חז"ל אומרים (יבמות צח, א): "אמר מר: 'ויהי דבר ה' אל יונה שנית לאמר' שנית דברה עמו שכינה, שלישית לא דברה עמו".

הפסוק מדגיש שהנבואה לא תחזור יותר אל יונה. אולי גם הדרך בה יונה מבצע את השליחות מעידה על הפיטורין הקרבים, הוא נכנס לעיר ואומר משפט אחד: "עוֹד אַרְבָּעִים יוֹם וְנִינְוֵה נֶהְפָּכָת" (יונה ג, ד), בחירת המשפט מעוררת תמיהה, במקום לדבר איתם דיבורים על תשובה הוא אומר להם משפט אבדון, שעושה את תפקידו: "וַיַּאֲמִינוּ אַנְשֵׁי נִינְוֵה בֵּאלֹהִים" (יונה ג, ה). באמת בגלל משפט אחד חזרה כל העיר בתשובה? הייתכן כדבר הזה?

חז"ל (ילקוט שמעוני שם) אף מפליגים ביותר ומספרים על דרך חזרתם בתשובה:

> אפילו מציאה שאדם מצא בשדות ובכרמים, בשווקים וברחובות-החזירו לבעליהם. ואפילו לבנים של גזל שבנו בפלטין של מלך סתרו הפלטין והחזירו הלבנין לבעליהם. וכל כרם וכרם שהיו בו שתי פקעיות של גזל, קרעו הבגד והחזירו. ואפילו מכר אדם לחברו בית חורבה ומצא בה ממון וכו'. מה היה עושה הדיין? בקש שטר של אותה חורבה ומצא ל"ה דורות ומצא יורש לאותו האיש שהטמין אותו הממון והחזירו לבעלים.

אנשי נינוה קיימו בעצם את נבואתו של יונה והפכו את נינוה מהקצה אל הקצה, לא בדרך בה חשבנו שהיא תיהפך, אבל נינוה חזרה בתשובה ועשתה מהפך גדול.

פרק ד'

הדברים נעשים עוד יותר קשים. אחרי חזרתם בתשובה של אנשי נינווה, יונה הצליח לכאורה בנבואתו, והיינו מצפים שיהיה מרוצה מכך שהוא מילא את שליחותו בסופו של דבר, אך כתוב "וַיֵּרַע אֶל יוֹנָה רָעָה גְדוֹלָה וַיִּחַר לוֹ" (יונה ד, א). מדוע הוא כל כך כועס? מדוע כל כך כואב לו על חזרתם בתשובה של אנשי נינווה?

ועוד שאלה שעולה: מדוע יונה נשאר באזור בכלל? סיימת את שליחותך, לך הביתה, מה נשאר לך בנינוה? הקב"ה מזמן לו שיעור אחרון בדרך השגחתו בעולם- שיעור הקיקיון:

> וַיְמַן ה' אֱ-לֹקִים קִיקָיוֹן וַיַּעַל מֵעַל לְיוֹנָה לִהְיוֹת צֵל עַל רֹאשׁוֹ לְהַצִּיל לוֹ מֵרָעָתוֹ וַיִּשְׂמַח יוֹנָה עַל הַקִּיקָיוֹן שִׂמְחָה גְדוֹלָה. וַיְמַן הָאֱ-לֹקִים תּוֹלַעַת בַּעֲלוֹת הַשַּׁחַר לַמָּחֳרָת וַתַּךְ אֶת הַקִּיקָיוֹן וַיִּיבָשׁ. וַיְהִי כִּזְרֹחַ הַשֶּׁמֶשׁ וַיְמַן אֱ-לֹקִים רוּחַ קָדִים חֲרִישִׁית וַתַּךְ הַשֶּׁמֶשׁ עַל רֹאשׁ יוֹנָה וַיִּתְעַלָּף וַיִּשְׁאַל אֶת נַפְשׁוֹ לָמוּת וַיֹּאמֶר טוֹב מוֹתִי מֵחַיָּי.
> (יונה ד' ו-ח)

> מה עשה הקב"ה? העלה קיקיון על ראש יונה בלילה ובשחרית עלו עליו רע"ה עלין וצל כל עלה ועלה ארבעה זרת וטפח, ארבעה אנשים יכולים לישב בצלו תחת הקיקיון לכבוש השמש.
> (ילקוט שמעוני יונה רמז תקנא)

ה' עשה ליונה נס, ומוסיף לו צל על סוכתו באמצעות הקיקיון, לאחר יממה של שמחה גדולה, ה' ייבש את הקיקיון, ויונה קיבל את זה מאוד קשה. מדוע צר לו כל כך על אובדן הקיקיון?

השאלה הגדולה מכולם היא על הדרך בה ספר יונה מסתיים, כמעט כמו בתחילתו, בשתיקה. הספר מסתיים בכך הקב"ה שואל את יונה: "וַאֲנִי לֹא אָחוּס עַל נִינְוֵה הָעִיר הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר יֶשׁ בָּהּ הַרְבֵּה מִשְּׁתֵּים עֶשְׂרֵה רִבּוֹ אָדָם אֲשֶׁר לֹא יָדַע בֵּין יְמִינוֹ לִשְׂמֹאלוֹ וּבְהֵמָה רַבָּה?" (יונה ד, יא). מה תשובתו של יונה לשאלת הקב"ה? האם שתיקתו היא הודאתו?

קריאה אחרת

לעניות דעתי נראה שאפשרית קריאה אחרת לחלוטין של ספר יונה, והיא מבוססת על ההנחה שהנושא של ספר יונה אינו 'תשובה', אלא פוטנציאל מבוזבז. ביום כיפור אנו עושים תשובה, אך כאשר אנו מגיעים לפני נעילה, ישנה אמירה שהיא אולי

חזקה יותר מכל תשובה והיא: בואו נראה מה יש לאדם לתת בכוח למרות שעדיין לא יצא לפעול, ומה העולם יפסיד אם אותו האדם לא יצא לפועל.

ליונה הנביא קשה לראות את הפוטנציאל, הוא לא רואה בגויים פוטנציאל לחזרה בתשובה, הוא לא רואה את הפוטנציאל שיכול לצאת מהמלחים ולכן אולי לא כל כך איכפת לו מהם, ואולי מתוך החוסר האכפתיות הזאת הוא הולך לישון כאשר הספינה טובעת:

"וַיִּירְאוּ הַמַּלָּחִים וַיִּזְעֲקוּ אִישׁ אֶל אֱלֹהָיו וַיָּטִלוּ אֶת הַכֵּלִים אֲשֶׁר בָּאֳנִיָּה אֶל הַיָּם לְהָקֵל מֵעֲלֵיהֶם וְיוֹנָה יָרַד אֶל יַרְכְּתֵי הַסְּפִינָה וַיִּשְׁכַּב וַיֵּרָדָם" (יונה א, ה).

הספר כולו הוא סידרת חינוך. סידרה של שיעורים שונים שנושאם אחיד: הפוטנציאל הטמון במציאות:

בפרק א' יונה למד את שיעורו הראשון מפי המלחים, בעוד שלכאורה אנשי הים יש להם מוניטין של אנשים רעים, דווקא המלחים בסיפורו של יונה נהפכו להיות אנשי אמונה, הוא למד שגם אצלם יש פוטנציאל טוב.

בפרק ב' כאשר יונה שהה שלושה ימים ושלושה לילות במעי הדג הוא קיבל שיעור בהבנת פוטנציאל החיים. הילקוט שמעוני (המוזכר לעיל) אומר שלאחר שלושה ימים ולילות שיונה חי בנס במעיו של דג זכר ועדיין לא נשא תפילה להקב"ה, הקב"ה העבירו לבטן של דגה מעוברת, ובבטנה הוא נפגש בהרבה מאוד דגיגים פוטנציאלים, ושמה הוא למד על פוטנציאל החיים. האם יונה מעריך את הנס שהוא קיבל נס החיים? מה טומן בחובו הפוטנציאל של חיים במקום מיתה? מי מאיתנו לא היה משלם בשביל עוד קצת זמן בסוף החיים?

בפרק ג' השיעור בפוטנציאל הוא מאוד ברור ובולט בחזרתם של אנשי נינוה בתשובה, אך לא רק שהם חזרו בתשובה אלא הם חזרו בתשובה בצורה כל כך ברורה ויסודית שקשה להתעלם מכך, ולכאורה נראה שיונה אפילו לא רצה בהצלחת נבואתו ולא רצה שיחזרו בתשובה. ייתכן שאת הדבר הזה כבר אמר יונה בבטן הדג "מְשַׁמְּרִים, הַבְלֵי-שָׁוְא חַסְדָּם יַעֲזֹבוּ"(יונה ב,ט). ניתן לומר שהפסוק מוסב גם על אנשי נינוה ועל תשובת אנשי נינוה. שאין הוא מאמין שתשובתם של המלחים תתמיד, וזה לפי טענתו תהיה רק תשובה רגעית ולכן אין הוא רואה בא תשובה כלל,

גם **בפרק ד'** יש פוטנציאל אלא הפעם בדבר שהוא צומח, הרי הוא הקיקיון. ואילו כאן אולי באמת מובן והרי לקיקיון היו עלים שיכלו לשבת תחת כל עלה ארבעה אנשים, ואחרי שהקיקיון התייבש- יונה בכה: איזה פוטנציאל אבוד.

אם כך מדוע אין יונה יכול לראות את הפוטנציאל באנשים והוא רואה את פוטנציאל רק בקיקיון? כדי לענות על התשובה לכך נצטרך ללכת לפסוק הראשון בספר יונה.

"וַיְהִי דְבַר ה׳ אֶל-יוֹנָה **בֶן-אֲמִתַּי** לֵאמֹר" (יונה א, א) מי זה "אֲמִתַּי" אביו של יונה? אפשר בפשטות להגיד שזהו שמו של אביו שלא היה דמות מוכרת, אבל אפשרות אחרת להסביר היא שיונה הוא בנה של האמת או אולי דוגל בדרך האמת, וזוהי דרכה של האמת לפי המדרש:

> אמר רבי סימון בשעה שבא הקב"ה לברא אדם הראשון, נעשו מלאכי השרת כיתים כיתים, וחבורות חבורות, מהם אומרים אל יברא, ומהם אומרים יברא, הה"ד (תהילים פה) חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו, חסד אומר יברא שהוא גומל חסדים, ואמת אומר אל יברא שכולו שקרים.
>
> (בראשית רבה ח, ה)

מידת הדין דוגלת שכולו של האדם שקרים, האם ייתכן שכל מה שאומר האדם הוא שקר? או שמספיק שאדם ישקר פעם אחת כדי לקרוא לו שקרן? מידת האמת לא רואה פוטנציאל באדם שיכול לשקר אפילו פעם אחת, ולכן כולו שקרים. לעומת זאת מידת החסד לא גמורה "שהוא גומל חסד" הוא יכול לגמל חסד יש לו פוטנציאל של חסד. לעניות דעתי, כאשר אנו באים לפני רבונו של עולם במנחה של יום הכיפורים לפני נעילה, המסר אינו תשובה אלא דווקא לנסות ואולי להוציא את הקלף החזק יותר, כמה עוד טוב אני יכול לעשות בעולם, כמה עוד מצוות אני מסוגל לעשות. הנושא אינו תשובה אלא כמה עוד פוטנציאל קיים בי.

זהו גם סיימו של ספר יונה "אֲשֶׁר יֶשׁ-בָּהּ הַרְבֵּה מִשְּׁתֵּים-עֶשְׂרֵה רִבּוֹ אָדָם, אֲשֶׁר לֹא-יָדַע בֵּין-יְמִינוֹ לִשְׂמֹאלוֹ וּבְהֵמָה רַבָּה" (יונה ד, יא). הרד"ק כותב מה הכוונה: "שהם קטנים ולא ידעו בין ימינם לשמאלם" גם כאן הכוונה שיש להם עוד פוטנציאל. צריך להבין שספר יונה הוא בעצם "מלחמת הדין ברחמים" ו"מלחמת האמת והחסד". מידת האמת והדין רואות ונדבקות לחטא האדם, ואילו **מידת הרחמים והחסד מסתכלת ומנסה להציף את הפוטנציאל.**

*ר׳ **שי שצ׳ופק**, מחזור לא, אברך וחצר"מ-תנ"ך בישיבת הגולן*